

**«6D011300 –Биология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған Ермекбаева Акбопе Тонтаевнаның «Педагогикалық жоғары оқу орындарында биолог-бакалаврларды пәндік және әдістемелік дайындау мазмұны құрылымындағы өлкелік компонент» атты тақырыбындағы докторлық диссертациясына
АННОТАЦИЯ**

Зерттеудің өзектілігі. ҚР Білім туралы Заңының 29-бабында «Білім мен ғылымды интеграциялау, оқу-тәрбие процесін қамтамасыз ету және жетілдіру, оқытудың жаңа технологияларын әзірлеу және енгізу, білім беру ұйымдарында және тиісті инфрақұрылымда педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыруды қамтамасыз ету мақсатында оқу-әдістемелік және ғылыми-әдістемелік жұмыс жүзеге асырылады» деп көрсетілген.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырудың негізгі міндеттері педагогтер кәсібінің беделін және олардың сапалық құрамын арттыру, бәсекеге қабілетті кадрларды сапалы даярлауды қамтамасыз ету, әлемдік үрдістер аясында жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру мазмұнын жаңғырту т.б. көрсетілген.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған жыл сайынғы жолдауында болашақ ұрпақтың білімі мен әлеуетін дамыту бағытына үлкен көңіл бөліп, ауқымды идеялар мен ұтқырлы міндеттерді атап өтуде. Мәселен, Елбасының ««Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында білім мен кәсіби машық – заманауи білім беру, кадрларды даярлау мен қайта даярлау жүйесінің негізгі бағдарларында Елбасы былай дейді: «Бізге елімізге қажетті технологиялар трансферті мен оларды қолдану үшін мамандарды оқыту керек. ЭКСПО-2017 бұл процеске серпін беріп, бізге болашақтың энергиясын дамыту үшін жаңа технологияларды таңдап алуға көмектесуі тиіс. Біз – жас ұлтпыз және бұл біздің қолымыздан келеді».

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Тұлғаның шығармашылық құзыретіндегі, үздіксіз білім беру мен тәрбиелеудегі, кәсіби өзін-өзі анықтаудағы бәсекелі артықшылықтарын қалыптастыру мақсатында негізгі бағыттар: шығармашылық-эстетикалық; ғылыми-техникалық; экологиялық-биологиялық; туристік-өлкетанушылық; әскери-патриоттық; әлеуметтік-педагогикалық; білім беру-сауықтыру және т.б. бойынша балаларға қосымша білім беру мазмұны жаңартылады» деп көрсетілген. Бұл орайда, кадрлардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, қосымша, оның ішінде тең құрылтайшылық арқылы ұлттық холдингтер мен компанияларға, транс-ұлттық корпорациялар мен шетелдік инвесторларға бекітілетін болады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына 2014 жылғы «Нұрлы жол-болашаққа бастар жол» Жолдауында «Мен, жастар – біздің болашағымыздың тірегі дегенді әркез айтып келемін. Мемлекет жаңа буынның алдында барлық

есіктер мен жолдарды ашты! «Нұрлы Жол», міне, біздің креативті ырғақты жастарымыздың күш-жігер жұмсап, құлаш сермейтін тұсы осы!» дей келе, болашақ жастарға үлкен сенім артып, олардың тұлға ретінде қалыптасып дамуына барлық мүмкіндіктердің ашық екендігін білдіреді.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында Елбасымен белгіленген Қазақстанның үшінші жаңғыртудың бес негізгі басымдықтары көрсетілген. Төртінші басымдық – адами капитал сапасын жақсарту. Мұнда, ең алдымен, білім беру жүйесінің рөлі өзгеруге тиіс делінген. Біздің міндетіміз – білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру. Оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажеттігі айтылады.

Егер, еліміз жастарға үлкен үміт артатындығын түсінсек, жастардың білімді болуы ол мектеп қабырғасынан бастап-ақ, жоғары дәрежелі педагог қауымының алдынан өтіп, сапалы білім мен саналы тәрбие алуына байланысты екені белгілі. Ол білім мен тәрбиені болашақтың иесі жастардың бойына сіңіретін мұғалім яғни педагог қауымы екені анық. Олай болса, сол болашақ мұғалімдерді өз деңгейінде білім мен тәрбие беруге дайындайтын жоғары оқу орындары. Сондықтан да, жоғары оқу орнында болашақ педагогтарды білім беруде практикалық іс-әрекетке дайындау мақсаты жан-жақты ізденуді керек ететін мәселелердің бірі. Сонымен қатар, бізді қоршаған табиғи ортада туындап отырған экологиялық қиындықтар білім беруде және оқушыларды оқыту мен тәрбиелеуде экологиялық мәселелерге баса көңіл бөлуді де көздеуде. Білімді экологияландыру тек теориялық түсініктерді меңгертумен жүзеге аспайды. Ол үшін маман дайындайтын оқу орындарында негізгі пәндердің мазмұнын өлкелік компоненттермен байыта отырып, болашақ мамандардың өзіндік зерттеушіліктерін күшейту, өз өлкесінің табиғи ерекшеліктерін, ондағы тіршілік түрлерінің соған қарай бейімділіктерін ұғындыру арқылы ғана қол жеткізуге болады. Мәселен, мұндай зерттеушілік пен өлкелік компоненттерді ендіруге жаратылыстану циклына жататын пәндер өте қолайлы.

Осыған орай, биолог мамандарды дайындайтын жоғары оқу орындарында биологиялық пәндердің оқу бағдарламаларында өлкелік компонентке 10-15% уақыт бөлу көзделген. Сондықтан да, биолог мамандарды дайындауда мүмкіндігінше өлкелік компонентті пән мазмұнына ендіру арқылы болашақ педагогтарға қойылатын бірнеше талапты жүзеге асыруға болады:

1. Өлкелік компонентті ендіру болашақ педагогтардың зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруға жағдай жасайды;
2. Болашақ педагогтар биологиялық мазмұнды жергілікті материалдармен байланыстырудың әдіс-тәсілін меңгереді;
3. Өлкелік материалдарды зерттеушілік жұмыстары студенттердің бақылау, тәжірибе жасау, эксперимент қою т.б. зерттеудің түрлерін пайдалана отырып, өзіндік іс-әрекеттерді ұйымдастыру қабілеттері дамиды;

4. Студенттерде биологияны оқуға деген қызығушылығы артады.

Қазіргі таңда Н.Ә.Назарбаев зияткерлік мектебінің бағдарламаларына көз жүгіртсек, бастауыш буындағы 1-сыныптан бастап-ақ, дүниетану оқулығы «мен зерттеушімін» деген тақырыптан басталатынын көреміз. Бұл жаратылыстану циклына жататын пәндердің зерттеуге негізделуін аңғартса, сол зерттеулер негізінде жастарды нақты деректер мен құбылыстарды саралай білуге жаттықтырудың керектігін көрсетеді.

Өлкетану жұмысы зерттелінетін өлкенің табиғи, экономикалық, әлеуметтік және мәдени өзара байланысын көрсететін деректерді қамтиды. Сонымен қатар, өлкелік компонентерді біртұтастықта қарау, білім алушылардың ғылыми дүниетанымын, тіршілік ету ортасының біртұтас бейнесін, ғылыми негізделген экологиялық және әлеуметтік-мәдени көзқарастар, құндылыққа негізделген қарым-қатынастар жүйесін ұтымды ғана емес, сондай-ақ эмоционалдық қалыптастырудың ең тиімді жолы.

Білім берудегі өлкетану мәселесі аймақтық-өлкелік және технологиялық ақпаратты синтездеуге мүмкіндік бере алады. Технологиялық ақпарат ғылыми техникалық жетістіктерге бағыттауға септігін тигізсе, өлкетанулық ақпарат шынайы қоршаған ортаға бейімделуге септігін тигізе алады.

Жаратылыстану пәндерін оқытуда білім беру мазмұнына аймақтық компонентті ендіру мәселесімен айналысқан әдіскер-ғалымдардың қатарында: Н.А.Нахова, Н.Н.Баранский, А.С.Барков, Л.Ф.Греханкина, Ю.С.Репринцева, С.В.Васильев, О.В.Скоркина, М.Д.Даммер, С.Н.Игошина, Ю.В.Кулешова, Т.А.Зорина, Е.Г.Терентьева, Е.А.Алексеева, П.В.Гора, Ю.К.Бабанский, З.Абасов, А.Азанбекова, Л.Ш.Арипбаева, С.А.Меркиндерді атай аламыз. Ал, орта және жоғары мектеп жүйесінде өлкетану материалдарын пайдаланудың тиімділігі белгілі әдіскер-ғалымдар: Н.Д.Андреева, В.П.Соломин, И.Ю.Азизова, С.С.Рябованың еңбектерінде кездеседі.

Сол сияқты жаратылыстанудан білім алушыларды педагогикалық тұрғыдан дайындау, болашақ маманның тұлғалық құндылықтары мен маңызды қарым-қатынастық қасиеттерін қалыптастырды, олардың білімге деген белсенділігін көтеруде өлкелік материалды пайдаланудың тиімділігін көрсететін еңбектер қатарына: А.Е.Әбілқасымова, Т.С.Садықов, Қ.А.Аймағамбетова, Ж.Б. Шілдебаев, Н.Торманов, Қ.Қайым, А.П.Сейтешов, Г.А.Уманов, Ш.Т.Таубаева, Н.Д.Хмель, З.А.Исаева, В.П.Беспалько, К.Жүнісова, Р.Әлімқұлова, Қ.Ә.Жұмағұлова, Р.Ш.Ізбасарова, С.Е.Қуанышеваның ғылыми-әдістемелік жұмыстары жатады.

Өлкелік материалдарды білім беру үрдісінде пайдалануда және осы тұрғыдан зерттеу жұмыстарын жүргізуде Қазақстандық белгілі географ ғалымдарымыз Ә.С.Бейсенованың, К.Д.Каймулдинованың ғылыми еңбектерінен көруімізге болады. Ә.С.Бейсенованың еңбектерінде Қазақстанның географиясы мен экологиясын оқытуда жүргізілетін ғылыми зерттеу жұмыстарын сараласа, К.Д.Каймулдинованың еңбегінде елтану, өлкетану материалдарының білімдік маңызы ашылған. Бұл еңбектердің құндылығын біз өз зерттеуімізге басшылыққа алдық.

Өлкетану түрлері - танымдық, тарихи, ғылыми т.б. болып бөлінетінін білеміз. Солардың ішінде біздің өлкелік компонент ретінде қарастыратын жұмысымыздың түріі - ғылыми өлкетануға жатады. Себебі, біз жергілікті материалдарды қоршаған ортаға оның табиғи жағдайына байланысты зерттеуді мақсат етіп қоямыз. Осы тұрғыдан қарағанда, біз өлкелік компонент ретінде Қазақстан жыландарының биоэкологиялық жағдайын ендіруді көздедік. Себебі, жыландар Қазақстанның барлық аймағында кездесе отырып, әр аймақтың табиғи жағдайына байланысты олардың дене құрылысы (ұзындығы, түрі, қозғалу икемдігі т.б.), тіршілік әрекеті (қоректенуі, жемін ұстауы т.б.), табиғи ортаға пайдасы мен зияны т.б. өзгеріп тұрады. Бұл зерттеу барысында тіршіліктің өзін қоршаған ортаға бейімділігін және соған қарай икемделуін көрсетеді. Осы икемділіктерді зерттей алған болашақ педагогтер өлкелік материалды зерттеудің әдіс-тәсілдерін меңгерумен қатар дүниенің біртұтастығына көздері жетіп, кейін оқушыларға білім беруде осы біліктерін жүзеге асыруға дайындалады.

Біздің зерттеу тақырыбымызды анықтау бірнеше **қарама-қайшылықтар** негізінде туындады:

- өлкелік материалды білім беруде қолданудың тиімділігін атап өтетін еңбектер болғанмен, нақты жыландарды өлкелік компонент ретінде қолдануға арналған еңбектердің жоқтығы;

- Қазақстан жыландарын өлкелік компонент ретінде аймақтық жағдайда зерттеудің қолайлылығы;

- Қазақстан жыландарын өлкелік компонент ретінде пайдаланудың әдістемесінің жоқтығы;

- болашақ биолог мамандарды өлкелік компоненті пайдалануға дайындау әдістемесінің жеткіліксіздігі.

Осы аталған жағдайлар біздің зерттеу тақырыбымызды **«Педагогикалық жоғары оқу орындарында биолог-бакалаврларды пәндік және әдістемелік дайындау мазмұны құрылымындағы өлкелік компонент»** деп алуымызға негіз болды.

Зерттеу нысаны - педагогикалық жоғары оқу орындарында биолог-мамандарды даярлау үдерісі.

Зерттеу пәні - педагогикалық жоғары оқу орындарында биолог-мамандар даярлаудың мазмұндық компоненті ретінде Қазақстан жыландарының биоэкологиясы туралы білім беру.

Зерттеу мақсаты: ЖОО-да студенттерді пәндік дайындауда биологиялық пәндердің мазмұнын байыту үшін Қазақстан аймағында мекендейтін жыландардың биоэкологиялық ерекшеліктерін анықтау және оны білім беру үдерісіне ендіру.

Зерттеудің ғылыми болжамы:

ЖОО-да болашақ биолог мамандардың өлкелік компонентті пайдалану шеберлігін қалыптастыруға болады *егер*, Қазақстанның жыландарының биоэкологиясы мысалы негізінде нақты зерттеулер жүргізіп, оның нәтижесін пәндік мазмұнға ендірудің әдістемесі талданса.

Зерттеу мақсатына қол жеткізу және ғылыми болжамды тексеру үшін келесі **міндеттер қойылды:**

1. Педагогикалық жоғары оқу орындарында биолог мамандарды дайындауда өлкелік компонентті пайдаланудың теориялық негіздерін саралау.

2. Жоғары оқу орындарында биологияны оқытуда өлкелік компонент ретінде Қазақстан жыландарының биоэкологиялық ерекшеліктерін зерттеу және оны білім беру жүйесіне ендірудің мүмкіндіктерін айқындау.

3. Педагогикалық жоғары оқу орындарында биолог мамандарды дайындауда өлкелік компонентті пайдаланудың әдістемесін ұсыну.

4. Биолог мамандарын даярлау үдерісіне өлкелік компонентті енгізуге қатысты педагогикалық экспериментті жүргізу шарттарын және оның нәтижелерінің тиімділігін анықтау.

Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі:

Ғылыми-әдістемелік, психология-педагогикалық әдебиеттерді теориялық талдау, мемлекеттік білім беру стандартын, зерттеу мәселесіне қатысты интернет материалдарын талдау, биологиялық білім мәселелерін талдау, Отандық және шетелдік ғалымдардың жеке тұлғаны дамыту, өлкелік компонентті оқытудың психология-педагогикалық даму саласындағы еңбектерін талдау.

Зерттеу әдістері: алға қойған мақсаттарды шешу үшін ғылыми-әдістемелік, психология-педагогикалық әдебиеттерді, интернет материалдарын теориялық талдау; «Биология» мамандығы бойынша білім беру бағдарламаларын зерттеу мәселесіне қатысты талдау; Отандық және шетелдік ғалымдардың өлкетану, оқытуды өлкелік материалдармен толықтыруға қатысты әдістемелік-педагогикалық еңбектерін талдау.

Тәжірибелік әдістер: педагогикалық эксперимент, бақылау, сұхбаттасу, сауалнама жүргізу.

Зерттеу базасы: Ғылыми зерттеулер мен эксперименттер Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті «Ботаника және жалпы биология» кафедрасы; Тараз Мемлекеттік педагогикалық институты «Биология және биология пәнін оқытудың әдістемесі» кафедрасы; А.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті «Биология» кафедрасы негізінде жүргізілді. Сондай-ақ, әдістемелік зерттеу нәтижелері А.Герцен атындағы Ресей Мемлекеттік педагогикалық университетінің «Биология және экологияны оқыту әдістемесі» кафедрасында апробациядан өткізілді.

Зерттеу кезендері:

Қойылған мақсаты мен міндеттеріне сәйкес зерттеу жұмыстары 2014-2017 жылдары аралығында үш кезеңде өткізілді.

Бірінші кезең (2014–2015 жылдары) – педагогикалық жоғары оқу орындарында биолог мамандарды дайындауда өлкелік компонентті пайдаланудың теориялық негіздері сараланды.

Қазақстанда тіршілік ететін жыландардың түрлік құрамы, био-экологиялық ерекшеліктері анықталды. Ғылыми әдістемелік әдебиеттерді

талдау негізінде өлкетану компонентінің биолог мамандарды даярлау пәндерінің мазмұнындағы үлесі айқындалды.

Екінші кезең (2015–2016 жылдары) – жыландар туралы білімнің студенттерді пәндік даярлау мазмұнына енгізу әдістері тәжірибеден өткізілді.

Үшінші кезең (2016–2017 жылдары) – педагогикалық-эксперименттік жұмыс нәтижелерін талдау және жинақтау; тәжірибелік және эксперименттік қорытындыларды нақтылау; зерттеу нәтижелерін және қорытындыларды негіздеу, диссертацияны рәсімдеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

Педагогикалық жоғары оқу орындарында биолог мамандарды пәндік және әдістемелік даярлау мазмұнына өлкелік компонент ретінде Қазақстан жыландарының биоэкологиялық ерекшеліктері туралы материалдар ендірілді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: болашақ биолог мамандардың өлкелік компонентті зерттеу және оны білім мазмұнына ендіру біліктерінің қалыптастыру мақсатында педагогикалық ЖОО-да пайдалануға болады.

Зерттеу нәтижелерінің дәлелдігі және негізділігі: заманауи педагогикалық зерттеу әдістерінің қолданылуымен, зерттеу жұмыстарының жүзеге асыруда әдіснамалық қайшылықтың болмауымен, алынған нәтижелердің статистикалық және логикалық талдауымен, диссертация авторының оқытушы – экспериментатор ретінде зерттеу жұмыстарын жүргізуімен қамтамасыз етіледі.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар:

- биологиялық білім беруге өлкелік компонент ретінде Қазақстанда тіршілік ететін жыландар туралы ғылыми ақпаратты енгізудің теориялық негіздері;

- биологиялық пәндердің мазмұнын және дала практикасының зерттеушілік сапасын арттыруды өлкелік компонентпен толықтыру мақсатында жыландарды зерттеу әдістері, оларды сабаққа тиімді пайдалану жолдары ұсынылды;

- зерттеу нәтижелерін білім беру барысында қолданудың әдістемесі;

- ұсынылған әдістемелік жүйенің оқу үдерісінде тиімділігін тексеруге арналған эксперимент нәтижелері мен қорытындылар.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу және енгізу:

Диссертация материалдары 31 еңбекте жарық көрді, оның ҚР білім және ғылым саласын бақылау комитеті тізіміндегі басылымдарда – 5, халықаралық және республикалық ғылыми-практикалық конференцияларда – 24, Scopus базасына кіретін журналдарда – 1 мақала және ҚР БҒМ Республикалық Оқу-әдістемелік Кеңесінің «Білім» тобы мамандықтары бойынша Оқу-әдістемелік бірлестігі ұсынған «Биологияға кіріспе» атты оқу құралы жарияланған.

Диссертация құрылымы: диссертация кіріспеден, екі бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады.